

ne samo kod netolerantnih nacionalista, nego i kod umerenijih krugova.

Može se, dakle, reći da je problem povećanja ovih parametara veoma delikatan problem. Zadržimo se par trenutaka na njemu.

Da li su se "oni" - koji bez ustručavanja pretenduju da je stopa prirodnog priraštaja od 1941. do 1948. bila "veća", a za mnoge "mnogo veća" od mojih pretpostavljenih - ikada pitali koja bi to trebala da bude krivulja uspona da bi se dostigao broj stanovnika koji oni smatraju da bi Jugoslavija (ili govoreći o nacionalnostima Srbi, Hrvati, Bošnjaci...), trebalo da ima 1948. godine, pod pretpostavkom da nije bilo ratnog stanja? Vrlo je poučno imati i vizualni pogled na taj problem, te ga zbog toga ovde iznosimo na strani 122, kao Prilog br. 7, kako grafički izgledaju razni proračunati brojevi stvarnih žrtava u Jugoslaviji koji bi rezultovali od nekoliko "mogućih" i "nemogućih" pretpostavki razvoja čistog priraštaja za celu Jugoslaviju od 1941. do 1948. godine kako to čitalac može da vidi i na strani 123 Prilog broj 8 (vidi grafičku tabelu na str. 51 londonskog ili na str. 37 sarajevskog izdanja; vidi takodje Prilog broj 38).

Treba da podvučemo da grafika ne sadrži moj proračunati broj "demografskog skoka posle Prvog svetskog rata", pošto sam ga posebno izračunao, nezavisno od "stope čistog prirodnog priraštaja". Grafička predstava, bez sumnje, najbolje ilustruje, vizualno, kakav treba da bude nagli razvoj radjanja dece da bi se dostigli brojevi stvarnih gubitaka koje zagovaraju, medju ostalim, sumnjivi stručnjaci, generali, netolerantni nacionalisti, novinari, političari, a na kojima se, u svakom slučaju i na srpskoj strani, zasnovaju novi nacionalistički mitovi.

Poglavlje V

Principi koji su me vodili u radu na problemu ljudskih gubitaka u Jugoslaviji za vreme Drugog svetskog rata

Nakon svih kritičkih nota o jednom pamfletu, namaće se potreba da ukažem i na neke važnije principe i izvore, koji su me vodili pri obradi teme ljudskih gubitaka i žrtava Jugoslavije u Drugom svetskom ratu kao i na neke dobijene rezultate i napravljene zaključke, ali isto tako na njihovo značenje. Istina, čitalac je imao već priliku, u predhodnim delovima ove rasprave, da oceni neke od mojih pristupa problemima koje sam izložio na nekoliko mesta prilikom analize Djordjevićeve "metodologije". Ali je potrebno dodati još neke važne stvari koje Djordjević nije uopšte dotakao ili spomenuo.

U prvom redu preuzeo sam rad sa gledišta koje je moje: građanina, kome je osnova čovek. Moj stav je bio naučan te otuda faktori nacionalnosti, rase, veroispovesti, ili političkog mišljenja, itd. nisu nikada uticali na moje traženje podataka i na njihovu analizu.

Kao Jugosloven, nisam imao niti imam danas nikakvih predrasuda prema bilo kojem jugoslovenskom narodu. Nisam, dakle, tražio argumente i odgovarajuće faktore koji bi optuživali samo jedan narod. Ali jesam zauzeo nedvosmisleni stav povodom genocida. Naučno je absurdno tvrditi da postoji "genocidni narod". Genocid je samo - u posebnim istorijskim uslovima - proizvod jednog političkog pokreta, jedne vlade ili vojne vlasti ili jedne ili više ličnosti na vlasti. Takav vid je on imao kod nas:

u Drugom svetskom ratu genocid nije delo hrvatskog naroda, nego ustaškog fašističkog pokreta. Ali, kao što je slučaj sa nacistima, zločini koji su oni počinili pogadjaju do izvesne mere i nemački narod. Tako i ustaški zločini pogadjaju do izvesne mere i hrvatski narod.

Protivno propagandističko-nacionalističkom pristupu problemu, a shodno naučnom, nisam sebi unapred postavio šta treba da bude krajnji rezultat istraživanja, pa onda, sve u cilju da se potvrdi ono što je unapred bilo određeno da treba da se nadje, podešavao izvore, podatke, faktore i proračune.

A- Ne postoji apsolutna istina o broju žrtava...

Jedna od pouka, posle prve verzije rada, bila je da je problem mnogo složeniji nego što sam to zamišljao kada sam preduzeo studiju. Zatim, da nije moguće doći do jedne istine sa velikim "I", nego samo do jedne relativne istine, s obzirom na dokumente i izvore sa kojim raspolažemo, i s obzirom na duhovno stanje koje je preovladavalo u to doba da bi se izgradila jedna verodostojna lista stvarnih žrtava. Smatram da nije moguće utoliko više naći apsolutnu istinu, što se alternativni "poimenične liste" ili "banke imena", jedino nudila alternativa "proračunavnja", ali koja onda nameće, hteli mi to ili ne, i izvesne pretpostavke. A čim ima izvesnih pretpostavki, a one su u našem slučaju neminovne, znači da možemo da imamo manje više i neke druge pretpostavke, pod uslovom da možemo da dokažemo njihove smerove i pokažemo da su ti smerovi izgradjeni na solidnim osnovama.

B- ... ali ima mesta relativnoj istini

Tako sam, pored mojih "matematičkih rezultata", pokušao sa raznim pretpostavkama, po meni verovatnim, da ih izračunam kako za celu Jugoslaviju tako i za narodnosti, da bi tako došao

do odgovarajućih minimalnih i maksimalnih brojeva stvarnih žrtava. Grafika, "vidna statistička pretpostavka", je bila po tom pitanju od velike koristi. Na tim osnovama sam, primera radi, izračunao za Jugoslaviju da se stvarni gubici mogu kretati između 917.000 i 1,165.000 (vidi na str. 124/5 londonskog ili str. 110/1 sarajevskog izdanja).

Smatram da je vrlo važno istaći raspone do kojih sam došao, što inače, nažalost, ne samo Djordjević nego i mnogi drugi pisci ili kritičari nikada ne spominju kada se pozivaju na moje proračunate brojeve stvarnih gubitaka.

C- Granice verodostojnosti brojeva

Već sam u mojoj knjizi podvukao i granice mojih izračunavanja (str. 129/130 londonskog ili str. 116 sarajevskog izdanja), tj. da su izračunati brojevi vrlo verovatno tačni za broj žrtava za celu Jugoslaviju, dosta verovatni za pojedine narode, a nešto manje verovatni za pojedine republike i autonomne pokrajine, uzeto ponaosob.

Moja izračunavanja gubitaka su samo u granicama Prve Jugoslavije, to je svugde jasno podvučeno. Takav stav je zauzeo i Žerjavić, ili bi naznačio kada bi uključivao i novopripojene oblasti. Kod mnogih drugih autora nije uvek jasno da li se referišu o Jugoslaviji u granicama Prve ili Druge, što je često stvorilo i još uvek dovodi do nepotrebnih nesporazuma.

Ako želimo da upoređujemo ili pratimo demografske razvoje u Jugoslaviji, u docnijim republikama i autonomnim pokrajinama, a i među narodima, od 1921. do 1991. godine, dakle od prvih do poslednjih popisa stanovništva, onda moramo da preobrazimo podatke koje imamo za vreme Prve Jugoslavije u podatke koje će odgovarati Drugoj Jugoslaviji (u poslednjem slučaju bez novopripojenih oblasti), kako po pitanju granica tako i po pitanju narodnosti.

Po ovom poslednjem pitanju narodnosti, treba, po meni,

uzimati u obzir i neke pojave koje su se desile u kasnijim periodima, bliže našim danima.

Uzimam primer jugoslovenskih muslimana. Ne ulazeći u polemiku da li verski momenat može da igra ulogu u stvaranju jedne narodnosti, napomenimo ipak ovde da mnogi Srbi koji zastupaju da je pravoslavlje baza srpstvu, i mnogi Hrvati da je katoličanstvo osnova hrvatstvu, ni jedni ni drugi neće da prihvate da muslimanstvo može da bude baza bošnjaštva. Taj smer koji je bio sve jači poslednjih trideset godina me nagnao, zbog same prirode problema studije o gubicima, da uvrstim jugoslovenske muslimane u jednu grupu i to već od početka zajedničke države. To sam učinio iako sam znao da je bilo izvesnog broja muslimana, makar bili i u manjini, koji su se osećali, u prvom redu Srbima, Crnogorcima, Hrvatima, Makedoncima ili docnije Jugoslovenima. Na isti način sam postupio i sa Jevrejima ili Ciganima, jer ako sam svrstao, kao što je to već bilo pomenuto, sve Jevreje u grupu Jevreja i sve Cigane u grupu Cigana, to je upravo zbog prirode studije: njihovi veliki i demografski i stvarni gubici su upravo zbog toga što su bili Jevreji ili Cigani, a ne zato što su se osećali ili bi se izjasnili da su pre svega, recimo, Srbi ili Hrvati. Oni kritičari koji to ne uvidjaju, nisu shvatili da moja studija nema zadatak da ispituje probleme nacionalnosti, nego broj ljudskih gubitaka i žrtava. Svestan sam pak da mi takav pristup nije olakšavao zadatak. Izvesne etničke grupe nisu stabilne u svojim izjašnjavanjima. Spomenimo kao primer samo Vlahe: na popisu 1948. izjasnili su se kao takvi 103.000; 1953: 37.000; 1961: 9.000; 1971: 22.000; 1981: 32.000.

Isti je problem kada diskutujemo o administrativno-državnim političkim okvirima. Samo jedan nacionalistički propagandista može izmisliti da postoji veliki problem kada dajem pojedinačne proračune za Vojvodinu, Kosovo i Užu Srbiju. Djordjević tvrdi da sam pokrajinama dao status državnih jedinica. One i jesu bile, u stvari, blizu tog statusa, pogotovo posle ustava iz 1974. godine. Ali sam u mojoj knjizi jasno istakao da ne polemishem o tome da li se slažem ili ne sa administrativnim

podelama zemlje. Ali je činjenica da je problem gubitaka bio upravo različit ako su se događajali, koji su ih uzrokovali, odvijali u BiH, Hrvatskoj, Makedoniji, na Kosovu (Kosmetu), u Vojvodini ili u Užoj Srbiji.

Čitalac treba da bude upoznat sa jednim drugim mojim stavom kada sam preduzeo studiju o žrtvama. Glavni je zadatak koji sam sebi stavio u dužnost bio da izračunam broj demografskih i stvarnih gubitaka. Naglasak je bio stavljen na "broj", bilo da je reč o ukupnom broju, ili o broju u republikama ili autonomnim pokrajinama ili medju raznim narodnostima. Želeo sam da ispitam da li je opravdan od vlasti proklamovani broj od 1,700.000 stvarnih žrtava.

Jednom proračunat broj, po meni zasnovan na realnijim podacima, od oko jednog miliona stvarnih žrtava, bilo je zamerki da nisam pravio razlike o "kvalitetu" žrtava, da sam "stavljao na istom stepenu: ustaše, četnike, partizane". Moj odgovor je bio prost, iako sam u isto vreme naglasio da je jasno da ima razlike u kvalitetu žrtava: da "za takav poduhvat nemam pristupa potrebnim dokumentima" i da je "to tema posebne studije".

Isto tako moj zadatak nije bio da ispitam odgovornost pojedinih naroda, pokreta ili ličnosti, iako sam istakao ulogu ustaškog genocida. U tom smislu sam podvukao da "kada govorimo o broju mrtvih, recimo Srba ili Hrvata, mi ne tražimo da ih delimo na 'patriote' i 'nepatriote', 'saveznike' i 'kolaboratere', na 'ustaše' i 'ne-ustaše', na 'partizane' i 'četnike'". Mislím da sam i po tom pitanju jasno izneo granice moje studije. (Vidi više pod tom pitanju strane XIII i XIV sarajevskog izdanja moje knjige).

D- Važan statistički dokument: nemačka obrada 1931. popisa

Mnogi autori, naučni ili propagandistički, nisu imali na raspolaganju jedan vrlo važan dokument, koji bi, da su ga imali, eventualno moglo da utiču na njihova proračunavanja. Reč je o

publikaciji koja je objavljena 1943. u Beču i koja nam pruža rezultate popisa iz 1931. godine, ne samo po banovinama nego i po srezovima. Ta publikacija je bila namenjena samo za službenu upotrebu nemačkoj okupacionoj vlasti, jer joj je pružala mogućnost da bolje i tačnije upozna složenost Jugoslavije po nacionalnoj raspodeli a na osnovu, prikazano zajedno na istoj tabeli, maternjeg jezika i veroispovesti. Statistički podaci nemačkog izdanja su izneti bez ijedne manipulacije, svako može lako da se uveri u to ako ih uporedi, srez po srez, kako po maternjem jeziku tako i po veroispovesti - sa zvaničnim rezultatima popisa iz 1931. godine. Samo što u nemačkoj obradi statistički podaci nisu dati u dve različite publikacije, ili na dve odvojene tabele, nego su podaci za svaki srez dati u jednoj istoj tabeli, ukršteno: vertikalno po maternjem jeziku, a horizontalno po veroispovesti. I to nam omogućuje da možemo bolje da svrstamo brojeve stanovnika u grupu odgovarajućih narodnosti nego što je to do sada bio slučaj. Uostalom, primere tih tabela čitalac može da nadje i u mojoj knjizi za Jugoslaviju i za banovine (tabele br. 2/1 do 2/6, sarajevskog izdanja; u londonskom izdanju štampar je greškom izostavio tabelu br 2/6, za Moravsku i Vardarsku banovinu).

Taj dokumenat je jedan od bitnih izvora za proračunavanje i preradbu stanovništva po popisu 1931, u administrativnim granicama i po definicijama narodnosti Druge Jugoslavije. Kako to da taj glavni izvor mojih preračunavanja za narodnosti, u okviru republika i autonomnih pokrajina Druge Jugoslavije, Djordjević nije spomenuo ni jednom jedinom rečju? Kako da ne zaključimo da mu je jedini cilj bio da kompromituje moj rad, a ne da pruži čitaocima materijal koji bi doprineo boljem razumevanju problema?

Meni je u medjuvremenu postalo jasno da je vrlo važno da publika na jugoslovenskom prostoru, a i van tog prostora, poseduje te tabele, jer bi se sigurno izbegle, po nekim pitanjima, vrlo različite obrade. Uskoro će izaći, od mene spremljena knjiga, u dva toma, u kojoj će publika moći da nadje, s jedne

strane, sve zvanične rezultate popisa stanovništva od 1921. do 1991. godine (za Republiku Makedoniju i popis iz 1994. godine), i s druge strane, u nekim slučajevima, moje obrade tih rezultata u okviru i po definicijama narodnosti Druge Jugoslavije, kao i najzad moja objašnjenja na kojoj bazi sam preobraćao neke podatke zvaničnih popisa, što je vrlo važno za kontrolu mojih proračunavanja. Najveći prostor te knjige u dva toma, će zauzeti upravo taj popis 1931. godine objavljen u Beču 1943. godine, jer ga dajem u potpunosti, srez po srez.

Svaki čitalac će moći tada da uvidi da su većina takozvanih, po Djordjeviću, "mojih" brojeva u stvari brojevi popisa 1931. Upitajmo se sada da li je taj popis iz te godine pouzdan do te mere da se možemo osloniti na njega? Poznate su mi kritike koje naglašavaju njegovu nepouzdanost. To isto pitanje se može postaviti i za pouzdanost popisa Druge Jugoslavije, u prvom redu za onaj iz 1948. koji nas upravo ovde interesuje. Ne zaboravimo da je prvi popis Druge Jugoslavije izvršen samo manje od tri godine posle završetka jednog razornog rata.

Iako su naši popisi verovatno trpili, naročito u početku, izvesne nedostatke tehničke prirode ili su bili do izvesne mere podvrgnuti političkim manipulacijama, ipak verujem da ih treba upotrebiti takvi kakvi su - kao izvor. Smatram da ako i ima nekih propusta i manipulacija, oni, verovatno, ne igraju bitniju ulogu. A ako ih treba, iz bilo kojih razloga, korigovati ili menjati, onda treba uvek naznačiti, detaljno, zašto i kako je to izvršeno.

U svakom slučaju, primetio sam kod velikog broja ljudi, da kada neko smatra da je neki specifični broj neispravan, to je uvek i jedino zbog toga što je na štetu "svoje" nacionalnosti.

E- Proračunavanje žrtava sve do 15. marta 1948. godine

Mnoga proračunavanja ratnih gubitaka završavaju se sa 1945. godinom. Ja sam pak išao sve do 15. marta 1948. Ne samo zbog toga što je to datum prvog posleratnog popisa, iako je to bio

glavni razlog, nego i zbog toga što je bilo i daljih demografskih gubitaka, u prvom redu zbog novih odlazaka u emigraciju, ali i zbog stvarnih gubitaka posle zvanično proklamovanog završetka rata. Za izvesno vreme, još se nastavljao građanski rat; bilo je, zatim, likvidiranja političkih protivnika, a obe pojave sam smatrao posledicama Drugog svetskog rata. Važno je da imamo stalno na umu da moja proračunavanja idu do 15. marta 1948. Vladeta Vučković je, na primer, sa svoje strane, izračunao demografske gubitke od 1,700.000 do 1945, te razlika između mog proračunatog gubitka od 1,985.000 i njegovog broja nije oko 285.000, nego, ako i ima razlike, ona je mnogo manja kada uzmemo u obzir broјčane gubitke između maja 1945. i marta 1948.

F-Važnost stope prirodnog priraštaja za period 1941-1948.

Za izračunavanje broja demografskih i stvarnih gubitaka veliku ulogu, rekao bih presudnu, predstavlja problem kako izračunati broj stanovnika koje bi Jugoslavija trebalo da ima marta 1941. godine, pošto, zbog nastalog rata, zvanični popis upravo te 1941. (posle 1921. i 1931. popisa) nije mogao da se ostvari. Drugim rečima: koji je faktor umnožitelj čistog prirodnog priraštaja za period 1931. do 1941. godine koji treba uzeti, da bi došli do verovatnog broja stanovništva marta 1941? Sledi odmah drugo pitanje: koji je faktor umnožitelj čistog prirodnog priraštaja za period 1941-1948 da bi tako došli do verovatnog izračunatog ukupnog broja stanovnika marta 1948, uvek pod pretpostavkom da Jugoslavija nije ušla u Drugi svetski rat?

Najveći broj autora, da bi odredio broj stanovnika 1941, upotrebio je, kao što smo to već podvukli, takozvanu "stopu geometrijske progresije", odnosno usvojen je na toj bazi zvanični proračun od 15,973.000 (vidi "Statistički godišnjak 1964").

Moje stanovište je bilo, kako je čitalac imao već prilike da čita, da treba slediti trend čistog prirodnog priraštaja od 1931. do

1940. godine za koje imamo podatke, istina po banovinama i veroispovesti, iz Statističkih godišnjaka Kraljevine Jugoslavije, ali koje treba onda preobraditi po narodnosti i u granicama republika i autonomnih pokrajina Druge Jugoslavije. Smatrao sam, kao što sam to već podvukao, da je takav pristup realniji nego upotrebiti jedan isti faktor zasnovan na periodu od 20 godina (1920-1940) gde su uticaj "prirodnog priraštaja" i "demografskog skoka posle Prvog svetskog rata" suviše veliki te deformišu trend posle 1931. godine kada je stopa priraštaja bila u stalnom opadanju.

U mojoj knjizi čitalac može da nadje u tabeli broj 8: u drugoj koloni stope čistog prirodnog priraštaja za Jugoslaviju za svaku godinu od 1921. do 1940; zatim u četvrtoj koloni zbir godišnjih stopa po grupama od po pet godina iz kojih su onda proračunate, u petoj koloni, prosečne godišnje stope za te petogodišnje grupe. Naime ako pratimo stope čistog prirodnog priraštaja iz godine u godinu, u grafičkoj formi, dobija se testerasta krivulja sa neredovnim vrhovima na gore ili na dole. Iako i tu možemo nazreti tendenciju ka postepenom padu stope prirodnog priraštaja, preglednija i adekvatnija je upravo metoda koja je zasnovana na prosečnoj godišnjoj stopi izračunata po grupama od po petogodišnjih stopa čistog prirodnog priraštaja.

Čitalac će biti zainteresovan da upozna kretanje te poslednje izračunate prosečne godišnje stope čistog prirodnog priraštaja petogodišnjih grupa na 1.000 stanovnika, kako sam ih izračunao u tabeli broj 8 moje knjige:

za 1921-1925:	14,9
za 1926-1930:	14,2
za 1931-1935:	13,9 i
za 1936-1940:	11,6.

Nastavljajući gornji smer razvoja, predvidio sam dalje:

za 1941-1945:	11,4 i
za 1946-1948:	11,1

(razume se do: 15.3.1948)

Ne treba nikada smetnuti s uma da za period od 1941-1948, treba da uzmemo u obzir i rezultat "demografskog skoka posle Prvog svetskog rata", koga sam posebno izračunao i koji je, kao što smo to već videli: 121.000.

Pored toga, nemajući sigurne podatke, verovatno ih i nema, dodao sam da je bilo neprijavljenih u to vreme, a registrovanih docnije, za period do 1941. godine 14.000 Albanaca na Kosovu i 6.000 u Makedoniji, zatim za period 1941-1948: 11.000 na Kosovu i 3.000 u Makedoniji. Ako izuzmemo moje pretpostavke za "neprijavljene" Albance (za koje sam smatrao da su registrovani 1948), ali ako, na protiv, uzmemo u obzir 121.000 (deca rođena od 1941. godine do 15. marta 1948, od dece demografskog skoka posle Prvog svetskog rata, a koji su sada ušli u doba sklapanja braka i radjanje dece), prosečna godišnja stopa čistog priraštaja za period 1941-1948 bi bila 12,8%, pod pretpostavkom da Jugoslavija nije bila zahvaćena ratom. Dakle, kao što smo to već podvukli u Prvom delu ove rasprave, suprotno Djordjevićaevoj tvrdnji, stopa priraštaja poslednjih sedam godina ne nastavlja trend ka snižavanju, nego, upravo zbog viška demografskog skoka posle Prvog svetskog rata, pokazuje smer (krivolju) ka povećanju ili, u najmanju ruku ostaje pravolinijska, zaviseći sa kojim periodom vremena vršimo uporedjenje.

Ako je metoda "geometrijske progresije" bila prihvaćena od mnogih naučnika, ne znam da li zbog komocije, ili zbog nedostatka vremena za detaljnija izračunavanja, ta metoda potpuno odgovara i naučno nesavesnim nacionalistima, koji onda na svaki način pokušavaju, raznim argumentima i najčešće "isfabrikovanim faktorima množitelja", da što više povećaju broj stanovnika koji bi Jugoslavija, a unutar nje njihovo etničko stanovništvo, trebala da dostigne na dan popisa 1948. godine "normalnim" razvojem da Drugi svetski rat nije zahvatio Jugoslaviju (pored efekta "demografskog skoka posle Prvog svetskog rata"). Pamflet Životija Djordjevića je dobar primer takvog pristupa proračunavanja.

Studiju sam započeo oko 1980. i završio je krajem 1984. Radio sam nekada sa većim prekidima. Ti prekidi su u stvari bili korisni, jer su mi dozvoljavali da razmišljam o problemima, da sebi samom činim kritike, da sa sumnjama kontrolišem moja proračunavanja i interpretacije. A ako i pored svih tih predostrožnosti ima pogrešnih postavki, one su nenamerne, a uvek sam bio spreman, kao što sam i danas, da izvršim potrebne korekcije ako su dokumentovano dokazane, ili bar logično prihvatljive.

Smatram da sam čitaocu dužan, pri kraju ove rasprave, da pružim takodje nekoliko rezultata mojih proračunavanja, prikazujući ih u apsolutnim brojevima ili u relativnim procentima, ovi poslednji predstavljaju, po meni, u mnogim slučajevima, najpravilniji prilaz problemu stvarnih gubitaka.

Na strani 111 londonskog ili na strani 97/98 sarajevskog izdanja - a ovde kao Prilog broj 9 - pružam, zajedno sa uvodnom napomenom, pogled na izračunate relativne gubitke jugoslovenskih naroda:

Prilog broj 9:

Relativni stvarni gubici jugoslovenskih naroda

"U stvari, da bismo dobili što pravilniju sliku stvarnih žrtava medju jugoslovenskim narodima, mi dajemo ovde za svaki jugoslovenski narod relativne gubitke u poredjenju sa verovatnim brojem stanovnika svakog jugoslovenskog naroda koji su (tačnije je trebalo da stoji: koji bi) verovatno imali 1948. godine (trebalo je takodje dodati: pod pretpostavkom da Jugoslavija nije bila zahvaćena Drugim svetskim ratom) u okviru republika i pokrajina":

Srbi iz Hrvatske	16,3%	Srbi iz Vojvodine	4,9
Srbi iz BiH	14,6	Hrvati iz Hrvatske	4,2
Srbi iz Crne Gore	11,6	Srbi iz Uže Srbije	2,9
Hrvati iz BiH	11,4	Slovinci iz Slovenije	2,3
Srbi iz Makedonije	10,9	Hrvati iz Vojvodine	2,1
Muslimani iz BiH	7,4	Srbi sa Kosova	2,0
Muslimani iz Crne Gore	6,0	Makedonci iz Makedonije	0,8
Muslimani iz Uže Srbije	5,2		

Na strani 126 londonskog ili na strani 111 sarajevskog izdanja, a ovde prikazano kao Prilog broj 10, čitalac može da nadje redosled stvarnih gubitaka po narodnostima, kako u apsolutnim brojevima tako i u relativnim, ovi poslednji, razume se, izraženi u procentima:

Prilog broj 10

Redosled stvarnih gubitaka Drugog svetskog rata:

u apsolutnom broju		u relativnom broju (%)	
1. Srbi	487.000*	1. Jevreji	77,9
2. Hrvati	207.000	2. Romi	31,4
3. Muslimani	86.000	3. Crnogorci	10,4*
4. Jevreji	60.000	4. Srbi	6,9*
5. Crnogorci	50.000*	5. Muslimani	6,8
6. Slovenci	32.000	6. Hrvati	5,4
7. Romi	27.000	7. Nemci	4,8
8. Nemci	26.000	8. Slovenci	2,5
9. Makedonci	7.000	9. Albanci	1,0
10. Albanci	6.000	10. Madjari	1,0
11. Madjari	5.000	11. Makedonci	0,9

* Ako bismo uzeli Srbe i Crnogorce zajedno, apsolutni gubici bi bili 537.000, a relativni 7,2%.

Čitalac će sigurno opaziti da je relativno govoreći stvarni gubitak skoro identičan kod Srba (6,9%) kao i kod Muslimana (6,8%). Objašnjenje je dosta prosto.

Vidimo prvo kako stoje stvari za Srbe. U Srbiji procenat relativnih stvarnih gubitaka Srba u Užoj Srbiji je izračunat da je 2,9%, u Vojvodini 4,9% a na Kosovu 2,0%. Van Srbije ti procenti relativnih gubitaka Srba su mnogo veći nego u samoj Srbiji: u Hrvatskoj, 16,3%, a u BiH 14,6%. Ali kako se dve trećine ukupnog broja Srba nalaze u Srbiji, gde su relativni gubici mnogo niži u poredjenju sa onim van Srbije, rezultat toga

je da je procenat relativnog gubitka bliži procentu Srba iz Srbije, tj stvarni relativni gubitak za ukupan broj Srba u Jugoslaviji je 6,9%.

Kod jugoslovenskih Muslimana situacija je drugačija. Najveći broj Muslimana je skoncentrisan u BiH gde je i relativni gubitak najveći (7,4%), dok su broj stanovnika kao i relativni gubici manji u Crnoj Gori (6,0%) i u Užoj Srbiji (5,2%). Tako je relativan gubitak za sve Muslimane (6,8%) mnogo jače uslovljen relativnim gubitkom Muslimana u BiH. nego gubicima u Crnoj Gori i Užoj Srbiji.

Prilog broj 11, pokazuje, za jugoslovenske narode, kako matematički izračunate stvarne gubitke tako i moguće raspone između njegovih minimalnih i maksimalnih, apsolutno i relativno izraženi:

Prilog broj 11 (u 000)

	Matematički izračunati gubici		Rasponi stvarnih gubitaka			
		%	Minim.	%	Maks.	%
Srbi	487	6,9	452	6,4	528	7,5
Crnogorci	50	10,4	48	10,0	52	10,9
Hrvati	207	5,4	190	5,0	240	6,3
Muslimani	86	6,8	80	6,3	100	7,9
Slovenci	32	2,5	28	2,2	36	2,8
Makedonci	7	0,9	5	0,6	10	1,3

Napomena: Čitalac može naći na strani 126 londonskog ili na strani 111 sarajevskog izdanja gornje podatke i za ostale narodnosti Jugoslavije.

Smatram da je takodje poželjno da čitalac bude upoznat sa brojevima gubitaka po republikama i autonomnim pokrajinama, reprodukujući te podatke iz moje knjige (vidi tabelu broj 34):

Prilog broj 12

Uporedna tabela ukupnih i relativnih demografskih i stvarnih gubitaka po republikama i pokrajinama (u 000)

Republika ili pokrajina	Verova- tan broj 1948.	G u b i c i:			
		apsolutni Demo- grafski	Stvar- ni	relativni Demo- grafski	Stvar- ni
Slovenija	1,312	97	35	7,4%	2,7%
Hrvatska	4,045	605	295	15,0	7,3
BiH	3,233	668	382	20,7	11,8
Crna Gora	489	112	50	22,9	10,2
Vojvodina	1,782	119	76	6,7	4,3
Kosovo	751	23	10	3,1	1,3
Uža Srbija	4,397	260	141	5,9	3,2
Makedonija	1,254	101	25	8,1	2,0
Jugoslavija	17,263	1,985	1,014	11,5	5,9

Napomena: Relativni gubici, izraženi jedino u procentima, su odnos demografskih i stvarnih gubitaka prema ukupnom broju koje bi stanovništvo imalo na dan popisa u dotičnoj republici ili pokrajini - pod pretpostavkom da nije bilo Drugog svetskog rata.

Najzad, čitalac će naći u Prilogu broj 13 (tabela broj 36 u mojoj knjizi) kod kojih narodnosti imamo ne-stvarne demografske gubitke, odnosno broj nepoginulih i neubijenih po narodima i kategorijama.

Prilog broj 13

Jugoslavija: broj nepoginulih po narodnostima i kategorijama (u 000)

Narodi	Nero- deni	Asimi- lacija	Istra	Imigra- cija	Emigracija				UKUP- NO
					Zapad	Istok	Turska	Trst	
Srbi	163	+8		+8	59			1	207
Hrvati	67	+20	3	+1	56			1	106
Slovensi	18	4	3		11			1	37
Muslimani	54	22			4		10		90
Makedonci	10	+1			4	3			16
Ukupno Jugoslaveni	312	+3	6	+9	134	3	10	3	456
Bugari		1							+1
Rusi		9			2	5		1	17
Ukrajinci		1		+2					+1
Česi	1	5			2	11			19
Slovaci		1		+2		1			0
Poljaci		2				12			14
Ukupno ostali Sloveni	1	19		+4	4	29		1	50
Vlasi	1	+23			2				+20
Rumuni	1	12		+2		2			13
Grci									0
Albanci	5	+65				3			+57
Turci	1	48					20		69
Ukupno ostali balkanski "	8	+28		+2	2	5	20		5
Nemci	5	58		+1	335	51		10'	458
Madaři	4	+36		+3	3	30			+2
Italijani		1			4				5
Cigani (Romi)	1	+11		+1					+11
Jevreji	2				6				10
Ostali				+2	2				0
Ukupno ostali	12	12		+7	352	81		10	460
UKUPNO JUGOSLAVIJA	333	0	6	+22	492	118	30	14	971

* Bilo je dva logora sa Folksdojčerima u Vojvodini a čiji stanovnici nisu bili uzeti u obzir pri popisu od 1948. godine.

Čitalac koji želi da dobije detaljnije podatke o gornjim brojevima po republikama i unutar njih po narodnostima treba da se obrati mojim tabelama od br. 23 do 30.

Na kraju ove rasprave, smatrao sam da treba da navedem citat iz moje knjige, napisan pre više od 13 godina (vidi stranu 40 londonskog ili stranu 26 sarajevskog izdanja):

"Ako je glavni zadatak ove studije da ispita problem stvarnih gubitaka Jugoslavije, on je to naročito u pogledu gubitaka kod pojedinih naroda njenih. Ovaj zadatak nisam postavio da bih zadovoljio, ili, naprotiv, ne-zadovoljio bilo koji pokret, pripadnike bilo koje nacionalnosti, ili istraživače i pisce. Smatrao sam da dugujem svome narodu i zajednici Jugoslaviji napor: da se stvari ispituju što objektivnije, iako sam svestan da će biti uvek ljudi koji će zloupotrebiti neke podatke i zaključke. Ali to će onda biti njihov problem, a ne moj. Svestan sam također da će biti i takvih koji će odobriti osnove i principe mog prilaska problemima, ali će imati zamerki i kritika po izvesnim problemima i stavovima, jer ima ljudi, u to ni malo ne sumnjam, kako među narodima Jugoslavije tako i među strancima kojima su izvesni problemi bolje poznati nego meni ili raspoložu boljim podacima nego ja. Njihove kritike će biti vrlo korisne".

Na žalost dr Životije Djordjević spada u one pisce "koji će zloupotrebiti neke podatke i zaključke". A i ne može da bude drugačije, jer je teško, da ne kažem nemoguće, pomiriti netolerantni nacionalistički pristup problemima sa naučnim principima, dok je, naprotiv, propaganda prirodni proizvod takvog nacionalizma.

Popis Priloga

Prilog broj 1:	Podela broja stanovnika 1931. srpsko-hrvatskog jezika po veroispovesti	57
Prilog broj 2:	Moja raspodela stanovnika srpsko-hrvatskog maternjeg jezika raznih veroispovesti - na narodnosti po definicijama Druge Jugoslavije	57
Prilog broj 3:	Verovatna Ž. Djordjevićeva raspodela stanovnika srpsko-hrvatskog maternjeg jezika raznih veroispovesti na narodnosti po definicijama Druge Jugoslavije	58
Prilog broj 4:	Raspodela jugoslovenskih naroda popisa 1931. po republikama po meni i po Ž. Djordjeviću	59
Prilog broj 5:	Raspodela najvažnijih naroda Jugoslavije po popisu 1931. godine prema Žerjaviću, Kočoviću i Djordjeviću	60
Prilog broj 6:	Rasponi broja poginulih Srba, Hrvata i Muslimana - po Robert M. Hajdenu i meni	111
Prilog broj 7:	Grafički prikaz "mogućih" i "nemogućih" pretpostavki razvoja čistog prirodnog priraštaja za celu Jugoslaviju od 1941. do 1948. godine	122

Prilog broj 8:	Odgovarajući brojevi, izraženi u ‰, čistog prirodnog priraštaja za "moguće" i "nemoguće" pretpostavke Priloga broj 7	123
Prilog broj 9:	Relativni stvarni gubici jugoslovenskih naroda	135
Prilog broj 10:	Redosled stvarnih gubitaka Drugog svetskog rata (u apsolutnim i relativnim brojevima)	136
Prilog broj 11:	Matematički izračunati gubici jugoslovenskih naroda i njihovi odgovarajući rasponi	137
Prilog broj 12:	Uporedna tabela ukupnih apsolutnih i relativnih demografskih i stvarnih gubitaka po republikama i pokrajinama	138
Prilog broj 13:	Jugoslavija: broj nepoginulih po narodnostima i kategorijama	139